

ADRIAN PIOTR SZPUNAR*

RECENZJA MONOGRAFII
KAROLINY PANFIL
*ODSTĄPIENIE OD UMOWY
JAKO SANKCJA NARUSZENIA ZOBOWIĄZANIA*
(WOLTERS KLUWER, WARSZAWA 2018, 440 S.)

1. UWAGI WSTĘPNE

Recenzowana monografia jest nieznacznie zmienioną wersją rozprawy doktorskiej obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego¹ będącej podstawą do nadania autorce tytułu doktora. Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego². Karolina Panfil napisała uprzednio wiele artykułów dotyczących prawa odstąpienia³. Z jednego z przypisów monografii czytelnik do-

* Autor jest studentem V roku prawa na Wydziale Prawa i Administracji UJ oraz seminarzystą w Katedrze Prawa Cywilnego UJ; ORCID: 0009-0005-5857-6023.

¹ K. Panfil: *Odstąpienie od umowy jako sankcja naruszenia zobowiązania*, Warszawa 2018, s. 17.

² O nr 2015/17/N/HS5/00478 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki pn. *Odstąpienie od umowy jako środek ochrony przed naruszeniem zobowiązania — funkcjonalna analiza polskiej regulacji w świetle europeizacji prawa prywatnego*.

³ Należy wymienić: K. Pasko: *Charakter prawny klauzul kasatoryjnych*, Przegląd Prawa Handlowego 2014, nr 5, s. 39–45; K. Pasko: *Odstąpienie od umowy w polskim i włoskim prawie cywilnym (w:) Wybrane zagadnienia prawa porównawczego*, cz. 2, pod red. J. Banaszyńskiej, D. Barańskiej, J. Mazurek, S. Wendy-Uszyńskiej, Warszawa 2015, s. 119–131; K. Pasko: *Unilateral termination of contracts under Polish Law, Polish Private Law*, <http://polishprivatelaw.pl/unilateral-termination-of-contracts-under-polish-law/> (dostęp: 23 sierpnia 2024 r.); J. Jastrzębski, K. Pasko: *Odstąpienie od umowy a dochodzenie kar umownych*, Przegląd Prawa Handlowego 2015, nr 1, s. 4–18; K. Pasko: *Ochrona interesu dłużnika w kontekście prawa odstąpienia od umowy wzajemnej — uwagi prawoporównawcze (w:) Ochrona strony słabszej stosunku prawnego. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Adamowi Zielińskiemu*, pod red. M. Boratyńskiej, Warszawa 2015, s. 641–656; K. Pasko: *Odstąpienie od umowy z powodu naruszenia zobowiązania w wypadku umów o charakterze ciągłym*, Przegląd Sądowy 2016, nr 5, s. 71–87.

wiadyuje się, że ostatni rozdział jest rozwinięciem artykułu autorki⁴. Monografia nie jest jednak prostą kompilacją wydanych tekstów, lecz raczej przedstawieniem twórczych wniosków, do których pani doktor doszła, zajmując się tematem odstąpienia w poprzednich publikacjach.

Temat prawa odstąpienia nie jest nowy w piśmiennictwie⁵. Wielu autorów zwracało wcześniej uwagę, że ustawowe prawo odstąpienia pełni rolę sankcji za naruszenie zobowiązania⁶. Karolina Panfil przyjęła natomiast, że przydatne jest wyodrębnienie sankcyjnego prawa odstąpienia ponad tradycyjnym podziałem na ustawowe i umowne prawo odstąpienia⁷. Celem monografii było przedstawienie ogólnej koncepcji odstąpienia jako sankcji za naruszenie umowy oraz jego reżimu⁸.

2. OCENA OD STRONY FORMALNEJ

Publikacja składa się z przedmowy, wstępu, ośmiu rozdziałów merytorycznych oraz zakończenia. Każdy z rozdziałów liczy mniej więcej 40 stron, a rozdział IV „Wyodrębnienie sankcyjnego odstąpienia od umowy w prawie polskim” składa się ze 100 stron. Jest to uzasadnione doniosłością rozdziału. Przyjęta struktura nie powoduje zagubienia czytelnika w tekście, ponieważ w ramach rozdziałów zostały wyodrębnione podrozdziały zawierające kompleksowe omówienie poszczególnych zagadnień. Pozwala to też łatwo wyszukać w książce interesujący czytelnika temat.

Autorka zastosowała technikę argumentacji, której nie można zarzucić niezrzetelności naukowej. Najpierw identyfikuje problem prawny, niekiedy przywołując rozbieżne zdania występujące w doktrynie, a następnie prezentuje uwagi prawnoporównawcze, ewentualnie także historyczne. Na koniec nadbudowuje własne spostrzeżenia na dany temat⁹, korzystając z wielorakich źródeł. Nie unika przy tym poglądów przeciwnych, które miejscami obszernie rozważa¹⁰. Innym razem przywołuje je w przypisie. Nie można postawić zarzutu, że zaprezentowa-

⁴ K. Panfil: *Odstąpienie...*, op. cit., s. 378, przyp. 2.

⁵ Wystarczy wspomnieć, że napisano na ten temat następujące monografie: A. Klein: *Ustawowe prawo odstąpienia od umowy wzajemnej* (w:) *Dziela wybrane*, t. 2, pod red. K. Łądkowskiego, G.M. Tracza, Kraków 2021; G. Tracz: *Sposoby jednostronnej rezygnacji z zobowiązań umownych*, Warszawa 2008; D. Mróz-Krysta: *Obligacyjne skutki ustawowego prawa odstąpienia od umowy*, Warszawa 2014.

⁶ M. Bujalski, F. Zoll (w:) *System prawa prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań — część ogólna*, pod red. A. Olejniczaka, Warszawa 2023, s. 1321–1322; G. Tracz: *Sposoby...*, op. cit., s. 33–34.

⁷ K. Panfil: *Odstąpienie...*, op. cit., s. 15.

⁸ *Ibidem*, s. 15–16.

⁹ Opisany tok argumentacji pojawia się wielokrotnie w monografii. Dla przykładu: rozdział I — identyfikacja problemu; rozdziały II i III — uwagi prawnoporównawcze i historyczne; rozdział IV — autorskie rozwiązanie problemu.

¹⁰ Np. w rozdziale VI o skutkach odstąpienia.

ne wnioski nie zostały uargumentowane, czy też że cytowane są jedynie wybrane poglądy.

Tekst jest bogato opatrzone przypisami odsyłającymi do innych publikacji. Często zawierają także treść merytoryczną, a miejscami polemikę z poglądami przeciwnymi. Niektóre z nich są na tyle obszerne, że zajmują ponad połowę strony. Niekiedy można odnieść wrażenie, że prowadzony jest w nich wywód odrębny od tekstu głównego. Czytelnik rzadko kiedy jest w stanie śledzić jednocześnie narrację główną oraz tę budowaną w przypisach, co może sprawić, że w czasie lektury będą pomijane.

Autorka posługuje się językiem prawniczym precyzyjnie, a zarazem na tyle przystępnie, że czytelnik nie ma kłopotu z poznaniem jej tez.

W „Zakończeniu” skrótowo podsumowano najistotniejsze tezy autorki, dzięki czemu czytelnik starający się szybko wyszukać jedną z nich nie musi wertować całej książki. Rozdział wyszczególnia także wnioski *de lege lata* i *de lege ferenda*.

3. UWAGI HISTORYCZNE I PRAWNOPORÓWNAWCZE

Rozdział I dotyczy kształtowania prawa odstąpienia pod rządami kodeksu zobowiązań¹¹ oraz kodeksu cywilnego¹². W rozdziale II opisana jest historia rozwoju prawa odstąpienia. Autorka odwołuje się najpierw do tradycji rzymskiej, a następnie przedstawia ewolucję odstąpienia w prawie kanonicznym i *ius commune*, a potem w prawie nowożytnym w tradycji francuskiej i niemieckiej. Autorce zarzucano, że z rozdziałów tych nie wynikają wnioski relewantne dla dalszej części pracy¹³. Nie jest to spostrzeżenie w pełni trafne. O ile ewolucja uprawnienia opisana w rozdziale II jest w zasadzie wprowadzeniem w zagadnienie, o tyle uwagi poczynione w odniesieniu do kodeksu zobowiązań z rozdziału I rzutują na dalszą część wywodu — między innymi tłumaczą genezę dychotomicznego podziału prawa odstąpienia. Spostrzeżono, że prawo z art. 76–78 k.z. było określone normatywnie „umownym prawem odstąpienia”¹⁴. By przeciwstawić mu uprawnienie z art. 250–252 k.z., przyjęto miano „ustawowego odstąpienia”¹⁵.

Uwagi prawnoporównawcze pojawiają się w rozdziale III oraz w dalszych podrozdziałach. Służą zazwyczaj wzmocnieniu argumentacji — autorka wykazuje, że w zagranicznych porządkach prawnych występują rozwiązania, których wpro-

¹¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. — Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598); dalej: k.z.

¹² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny (Dz. U. z 2024 r. poz. 1061 ze zm.); dalej: k.c.

¹³ F. Pubrat: *Recenzja monografii autorstwa Karoliny Panfil Odstąpienie od umowy jako sankcja naruszenia zobowiązania*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, Transformacje Prawa Prywatnego 2022, nr 1, s. 68.

¹⁴ K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 245.

¹⁵ *Ibidem*.

wadzenie proponuje także w polskim systemie. Trafnie wyrażono wątpliwość, czy liczba porównywanych porządków krajowych nie była nadmierna¹⁶, ponieważ zbyt różne są aksjologiczne podstawy odpowiedzialności kontraktowej w odmiennych tradycjach prawnych¹⁷.

4. REŻIM SANKCYJNEGO ODSTĄPIENIA

Karolina Panfil zarzuca klasycznemu dwupodziałowi prawa odstąpienia, że zawiera sugestię, jakoby umowne prawo odstąpienia wynikało z postanowienia umownego, a ustawowe — z przepisu ustawy. W istocie podział ma na celu odróżnienie regulacji umownego odstąpienia, dającego uprawnionemu *tempus ad delibendum*¹⁸ poprzez umożliwienie zakończenia stosunku bez podania przyczyny, od regulacji prawa wierzyciela do odstąpienia z powodu zwłoki dłużnika lub innych przyczyn mających z reguły charakter sankcyjny¹⁹. Stosowanie dwupodziału stwarza problemy z kwalifikacją prawa odstąpienia spoza części ogólnej prawa zobowiązań (np. art. 635 k.c., art. 644 k.c., art. 54–59 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych²⁰). W szczególności przysparza wątpliwości konsumenckie prawo odstąpienia od umowy zawartej na odległość lub poza lokalem przedsiębiorstwa²¹ uregulowane w art. 27 ustawy o prawach konsumenta²², a współcześnie także prawo odstąpienia wynikające z konsumenckiej rękojmi za brak zgodności towaru z umową z art. 43e ust. 1 u.p.k. Odstąpienie w wymienionych przypadkach nie zostało uregulowane kompleksowo, stąd sporne pozostaje, czy w celu uzupełnienia regulacji należy stosować analogicznie przepisy o umownym czy też ustawowym odstąpieniu²³.

Autorka twierdzi, że sądy mają wątpliwości przy ocenie klauzul umownych zastrzegających na rzecz jednej ze stron uprawnienie do odstąpienia w razie naruszenia zobowiązania przez drugą (tzw. klauzule kasatoryjne)²⁴. Składowi orzekającym przychodzi z trudnością odróżnienie klauzul kasatoryjnych od postanowień o umownym odstąpieniu zastrzeżonych pod warunkiem zawieszającym²⁵.

¹⁶ Porównano porządek niemiecki, francuski, włoski, angielski, zasady UNIDROIT, Zasady Europejskiego Prawa Umów, Projekt Wspólnej Ramy Odniesienia oraz projekt unijnego rozporządzenia w sprawie wspólnych przepisów dotyczących sprzedaży (CESL).

¹⁷ F. Pubrat: *Recenzja...*, *op. cit.*, s. 68.

¹⁸ Czas do namysłu, czy rzeczywiście uprawniony chce być związany węzłem obligacyjnym.

¹⁹ K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 39.

²⁰ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. z 2022 r. poz. 2509); dalej: pr. aut.

²¹ K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 43.

²² Ustawa z dnia 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta (Dz. U. z 2023 r. poz. 2759); dalej: u.p.k.

²³ K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 44–45.

²⁴ *Ibidem*, s. 224.

²⁵ *Ibidem*, s. 225–227.

Dlatego też użyteczne wydaje się wyodrębnienie reżimu odstąpienia jako sankcji za naruszenie zobowiązania, co potwierdzają wnioski poczynione na tle historycznym i prawnoporównawczym²⁶. Za przepis ogólny umożliwiający odstąpienie sankcyjne uznano art. 491 k.c. wraz z art. 494 k.c. Oprócz tego reżim tworzą art. 492–496, 394 k.c. oraz odstąpienie z powodu określonych form²⁷ naruszenia zobowiązania przewidziane w części szczególnej prawa zobowiązań²⁸. Sankcyjne odstąpienie nie jest prostym zastąpieniem ustawowego odstąpienia, lecz jego wyodrębnienie ma na celu zniweczenie dwupodziału. Wspólna geneza sankcyjnego i umownego odstąpienia pozwala na wykorzystanie analogii z art. 395 k.c., o ile nie jest to sprzeczne z funkcją uprawnienia²⁹.

Idea autorki znacząco rozwija polską literaturę dotyczącą prawa odstąpienia. O ile poprzednio autorzy zwracali uwagę, że ustawowe prawo odstąpienia służy sankcjonowaniu stanu naruszenia zobowiązania³⁰, o tyle zdaje się, że żaden z nich nie próbował wyciągnąć z tego tytułu tak daleko idących konsekwencji co autorka monografii. W kodeksie cywilnym niewątpliwie możliwe jest także wyodrębnienie instytucji sankcyjnego odstąpienia³¹. Pierwszą z zalet tego rozwiązania jest uporządkowanie zamętu terminologicznego powstałego „w spadku” po kodeksie zobowiązań na gruncie tradycyjnego rozróżnienia rodzajów prawa odstąpienia³². Należy natomiast wytknąć, że autorka nie wypowiedziała się końcowo, czy reżim sankcyjnego odstąpienia obejmuje wspomniane wcześniej przepisy spoza kodeksu cywilnego umożliwiające odstąpienie (np. art. 54–59 pr. aut.).

Pod adresem autorki postawiono zarzut, że w istocie nie jest potrzebne wyodrębnienie nowej instytucji w miejsce ustawowego prawa odstąpienia, ponieważ nie pozwala to rozstrzygnąć problemów interpretacyjnych występujących na tle regulacji kodeksowej³³. Dodatkowo uważa się to za zabieg niecelowy, ponieważ powszechnie używa się w literaturze rozróżnienia na ustawowe i umowne prawo odstąpienia³⁴. Krytyka ta nie jest słuszna, ponieważ odrzucenie dwupodziału umożliwiło autorce rozstrzygnięcie zasygnalizowanych powyżej problemów interpretacyjnych dotyczących przepisów o odstąpieniu rozsiąanych po części szczególnej prawa zobowiązań. Zagadnienie to nie było jednolicie rozstrzygane w doktrynie, a autorka poprawnie wykazała, że są to przepisy o sankcyjnym odstąpieniu. Kon-

²⁶ *Ibidem*, s. 127–128.

²⁷ W tym także odstąpienie z powodu przewidywanego naruszenia zobowiązania — art. 610, 611, 635, 636, 783 k.c. — *ibidem*, s. 208.

²⁸ *Ibidem*, s. 222.

²⁹ Może to dotyczyć sposobu wykonywania uprawnienia czy niektórych skutków restytucyjnych odstąpienia, *ibidem*, s. 247.

³⁰ M. Bujalski, F. Zoll (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1321–1322; G. Tracz: *Sposoby...*, *op. cit.*, s. 33–34.

³¹ Zob. w odniesieniu do ustawowego prawa odstąpienia — D. Mróz-Krysta: *Obligacyjne...*, *op. cit.*, s. 41; G. Tracz: *Sposoby...*, *op. cit.*, s. 33.

³² Podobnie: F. Pubrat: *Recenzja...*, *op. cit.*, s. 74.

³³ *Ibidem*, s. 73.

³⁴ *Ibidem*, s. 74.

cepcja autorki pozwoliła trafnie zaklasyfikować klauzule kasatoryjne jako wykreowane umownie przypadki sankcyjnego, a nie umownego prawa odstąpienia. Do tego pomogła uznać konsumenckie prawo odstąpienia raczej za odstąpienie bez podania przyczyny realizujące prawo uprawnionego do namysłu³⁵. Przemyślenia autorki są tym bardziej wartościowe, że na ich podstawie można stwierdzić, że wprowadzone niedawno odstąpienie w ramach rękojmi konsumenckiej nie ma wiele wspólnego z uprawnieniem z art. 395 k.c., lecz jest przykładem sankcyjnego odstąpienia.

Powyższych tez nie można było postawić bez zanegowania tradycyjnego dwupodziału, który sugeruje, że poszczególne rodzaje prawa odstąpienia wyodrębnia się według umownego lub ustawowego pochodzenia normy umożliwiającej odstąpienie. Świadczą o tym rozbieżności występujące w literaturze i orzecznictwie przywołane przez autorkę na początku pracy³⁶. Tylko niektórzy współcześni autorzy wyodrębniali zakres odstąpienia ustawowego, który pokrywał się z przepisami zaliczonymi przez autorkę do reżimu sankcyjnego prawa odstąpienia³⁷. Koncepcja doktor Panfil jest raczej rozwinięciem myśli wyrażonej w doktrynie, a nie jej zanegowaniem. W końcu posługiwanie się pojęciem sankcyjnego odstąpienia ułatwia harmonizację prawa polskiego w ramach Unii Europejskiej, ponieważ niemal w żadnym innym europejskim porządku prawnym³⁸ nie występuje dwupodział ze względu na źródło prawa odstąpienia.

5. KONCEPCJA JEDNOLITEJ PRZESŁANKI NARUSZENIA ZOBOWIĄZANIA

Karolina Panfil spostrzega, że termin „naruszenie zobowiązania” występuje obecnie w literaturze i orzecznictwie³⁹. Stanowi uproszczenie formuły „niewykonanie zobowiązania lub nienależyte wykonanie zobowiązania” przyjętej przez ustawodawcę jako podstawy odpowiedzialności kontraktowej z art. 471 k.c. Przesłankami odstąpienia są inne, kazuistycznie określone postacie naruszenia zobowiązania, takie jak zwłoka w wykonaniu zobowiązania, niemożliwość świadczenia⁴⁰. Relacja wymienionych postaci naruszenia do niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania nie jest jednoznaczna, dlatego autorka proponuje wyodrębnienie jednolitej przesłanki naruszenia zobowiązania, która objęłaby wszelkie formy niedochowania przez dłużnika obowiązków wynikających z treści sto-

³⁵ K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 48.

³⁶ *Ibidem*, s. 39–41, 43–48.

³⁷ D. Mróz-Krysta: *Obligacyjne...*, *op. cit.*, s. 41; G. Tracz: *Sposoby...*, *op. cit.*, s. 33.

³⁸ Wyjątkiem jest prawo niemieckie.

³⁹ K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 127–128.

⁴⁰ Także postrzegane za formy „naruszenia zobowiązania” w szerokim znaczeniu — *ibidem*, s. 131.

sunku⁴¹. Wierzyciel mógłby odstąpić sankcyjnie od umowy, jeśli druga strona naruszyła zobowiązanie w sposób istotny, co zabezpiecza dłużnika przed zakończeniem stosunku z błahych powodów⁴². Przesłanka naruszenia zobowiązania ma charakter obiektywny — nie bada się, czy zachowanie wbrew stosunkowi jest zawinione⁴³.

Na gruncie obecnie obowiązujących przepisów, zdaniem autorki, nie jest potrzebne kwalifikowanie zachowania dłużnika jako niewykonanie lub nienależyte wykonanie, by określić, czy wierzyciel może odstąpić⁴⁴. Wystarczy zbadać, czy zachowanie dłużnika można uznać za zwłokę w wykonaniu zobowiązania lub inną ze sztywnie przewidzianych przesłanek. Aby uelastyczyć reżim sankcyjnego odstąpienia, Karolina Panfil zaproponowała, na wzór niemieckiej koncepcji pozytywnego naruszenia umowy, stosowanie analogii z art. 491 k.c. Jej zdaniem odstąpienie *per analogiam* jest możliwe, gdy przemawia za tym ochrona wierzyciela, a zachowania dłużnika nie można przyporządkować do żadnej z form naruszenia zobowiązania umożliwiających odstąpienie⁴⁵. Ponadto podstawowa rola w łagodzeniu rygoryzmu obecnego porządku powinna przypaść zastrzeganiom umownie klauzulom kasatoryjnym⁴⁶.

Zdaje się, że relacja między przesłanką niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania a zwłoką w wykonaniu zobowiązania przedstawia się nieco inaczej, niż prezentuje to autorka. Niektórzy autorzy przyjmują, że do zwłoki w wykonaniu zobowiązania, o której mowa w art. 491 k.c., dochodzi w sytuacji określonej w art. 476 k.c., gdy dłużnik w sposób zawiniony opóźnia się ze spełnieniem świadczenia⁴⁷. Niespełnienie świadczenia w terminie powoduje także stan niewykonania zobowiązania, dlatego też przyjmuje się, że postacią niewykonania zobowiązania jest zwłoka w wykonaniu zobowiązania⁴⁸. Przemawia to za wnioskiem, że jedynie w razie niewykonania zobowiązania możliwe jest odstąpienie na podstawie art. 491 § 1 k.c. Ustawodawca oddzielił w ten sposób niewykonanie obowiązków dłużnika, które składają się na świadczenie, od innych naruszeń skutkujących nienależytym wykonaniem zobowiązania, które umożliwiają tylko dochodzenie odszkodowania.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, s. 152.

⁴³ *Ibidem*, s. 136.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 132.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 151–152.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 152.

⁴⁷ K. Zagrobelny (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, Legalis 2023, komentarz do art. 491 k.c., nt 2; J. Jastrzębski (w:) A. Brzozowski, J. Jastrzębski, M. Kaliński, E. Skowrońska-Bocian: *Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 2024, s. 397; M. Gutowski (w:) *Kodeks cywilny*, t. 2, *Komentarz. Art. 353–626*, pod red. M. Gutowskiego, Legalis 2022, komentarz do art. 491 k.c., nb 2. Inaczej: G. Tracz: *Sposoby...*, *op. cit.*, s. 250–251, który przyjmuje, że zwłoka w wykonaniu zobowiązania z art. 491 § 1 k.c. obejmuje również przypadki zwłoki w wykonaniu obowiązków dłużnika funkcjonalnie niezwiązanych z długiem oraz zwłokę w wykonaniu obowiązków wierzycielskich.

⁴⁸ A. Klein: *Ustawowe...*, *op. cit.*, s. 62; M. Gutowski (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, pod red. M. Gutowskiego, komentarz do art. 471 k.c., nb 3; M. Bujalski, F. Zoll (w:) *System...*, *op. cit.*, pod red. A. Olejniczaka, s. 1248.

Opisana zależność między przesłankami ogólnej odpowiedzialności odszkodowawczej a przesłanką odstąpienia z art. 491 § 1 k.c. czerpie swe korzenie z regulacji kodeksu zobowiązań. Zamiarem autorów kodeksu było stworzenie mechanizmu chroniącego dłużnika przed odstąpieniem w innych przypadkach niewykonania zobowiązania niż zwłoka⁴⁹. Wynika stąd, że zupełnie nie brali oni pod uwagę nienależytego wykonania zobowiązania jako podstawy odstąpienia. Nie można więc twierdzić, że niecelowe jest identyfikowanie naruszenia jako niewykonania zobowiązania lub nienależyte wykonanie, aby odstąpić od stosunku. Jeśli bowiem okaże się, że naruszenie zobowiązania jest formą nienależytego wykonania — wówczas wierzyciel nie będzie uprawniony do odstąpienia.

Przedmiotem sporu jest definicja świadczenia. Zgodnie z art. 353 § 2 k.c.: „Świadczenie może polegać na działaniu albo na zaniechaniu”. Jedni autorzy definiują świadczenie jako zachowanie się dłużnika zgodne z treścią zobowiązania i czyniące zadość interesowi wierzyciela w wykonaniu zobowiązania⁵⁰. Inni przyjmują przeprowadzone przez Alfreda Kleina rozróżnienie na obowiązki funkcjonalnie niezwiązane z długiem i funkcjonalnie związane z długiem, które składają się na świadczenie⁵¹. Niewykonanie choćby jednego z obowiązków funkcjonalnie związanych z długiem może prowadzić do niespełnienia świadczenia, chyba że, jak twierdzi Grzegorz Tracz, z punktu widzenia celu wierzyciela niewykonanie obowiązku nie sprawiło, że świadczenie straciło swą przydatność⁵². Zgodnie z art. 353 § 1 k.c.: „Zobowiązanie polega na tym, że wierzyciel może żądać od dłużnika świadczenia, a dłużnik powinien świadczenie spełnić”, zatem niespełnienie świadczenia prowadzi do niewykonania zobowiązania.

Postulaty autorki *de lege ferenda* wymagają poczynienia następujących uwag. Z jednej strony przesłanka istotności naruszenia jest wyjątkowo nieostra. Jej wprowadzenie oznaczałoby w praktyce, że orzecznictwo musiałoby wypracować pewne praktyczne mechanizmy odróżniania naruszeń istotnych od nieistotnych. Prowadziłoby to także do przyznania szerokiej władzy w kształtowaniu stosunków zobowiązaniowych sędziemu orzekającemu w sprawie — od jego uznania w zasadzie zależałoby, czy wierzyciel skutecznie odstąpił. W końcu reforma zmierzająca do obiektywizacji prawa odstąpienia poskutkowałaby zatarciem wartości, które przyświecały pierwotnie autorom kodeksu zobowiązań. Starali się wykreować system,

⁴⁹ R. Longchamps de Berier: *Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań z uwzględnieniem ostatecznego projektu kodeksu*, Warszawa 1936, s. 382.

⁵⁰ W. Borysiak (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. W. Borysiaka, K. Osajdy, Legalis 2024, komentarz do art. 353 k.c., nt 51; M. Kaliński (w:) A. Brzozowski i in.: *Zobowiązania...*, *op. cit.*, s. 62.

⁵¹ G. Tracz: *Pojęcie wykonania i niewykonania zobowiązań w polskim prawie cywilnym*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2009, z. 1, s. 175–176; A. Klein: *Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego* (w:) *Dzieła wybrane*, t. 1, pod red. K. Łądkowskiego, G.M. Tracza, Kraków 2021, s. 55–56; K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 140–141, przyp. 48.

⁵² Wówczas dochodzi jedynie do nienależytego spełnienia świadczenia. Ocena dokonywana jest metodą obiektywną. G. Tracz: *Pojęcie...*, *op. cit.*, s. 203.

który zapobiega szykanowaniu dłużnika surową sankcją odstąpienia oraz rozlicznym procesom⁵³.

Z drugiej strony dzięki proponowanym zmianom polskie prawo zobowiązań stałoby się bardziej elastyczne oraz zbliżone do innych europejskich systemów. Rozszerzeniu uległaby ochrona interesów wierzyciela, który nie musiałby wykazywać, że dłużnik dopuścił się zwłoki lub innej sztywnie uregulowanej przesłanki umożliwiającej odstąpienie. Poza tym elastyczna klauzula istotności naruszenia znacząco uprościłaby badanie, czy naruszenie zobowiązania jest na tyle poważne, aby wierzyciel mógł odstąpić sankcyjnie. Zastąpiłaby kryterium interesu wierzyciela przyjmowane przez zwolenników pierwszego z powyższych poglądów. System pojęć, zaproponowany przez Kleina i Tracza, wymaga dwuetapowego badania — najpierw, czy nie wykonano obowiązku funkcjonalnie związanego z długiem, a następnie, czy niewykonanie pozbawia świadczenie dłużnika przydatności ze względu na interes wierzyciela. Badanie jedynie istotności naruszenia w nieoczywistych sytuacjach nastroczałoby o wiele mniej wątpliwości. Klauzula istotności zdaje się też lepiej odpowiadać społecznym intuicjom na temat prawa zobowiązań, ponieważ trudno oczekiwać, aby przeciętny obywatel znał przedstawiony powyżej system sztywnych przesłanek odstąpienia. W ostatecznym rozrachunku proponowane przez autorkę modyfikacje przepisów ogólnych o odstąpieniu zasługują na aprobatę.

Niemniej postulat *de lege lata* o stosowaniu analogii z art. 491 k.c. nie znajduje uzasadnienia w wykładni celowościowej przepisu. Wołą autorów regulacji, jak powyżej wspomniałem, było zawężenie dopuszczalności odstępowania. Ponadto przekształcenie stosunku w drodze odstąpienia będącego jednostronną czynnością prawną jest wyjątkiem od zasady *pacta sunt servanda*, dlatego też nie należy wyklądać rozszerzająco przepisów o odstąpieniu. Stąd też słusznie skrytykowano ideę autorki jako odwołującą się do nieostrego zwrotu „wyjątkowych sytuacji, w których [odstąpienie] jest [...] niezbędne dla ochrony interesów wierzyciela”, co nie służy zapewnieniu bezpieczeństwa obrotu⁵⁴. Trudno także o zidentyfikowanie *in abstracto* luki prawnej, która jest jedną z przesłanek wykorzystania analogii, nie odwołując się do konkretnych przepisów, które miałyby być uzupełnione⁵⁵.

6. DYSPOZYCYJNY CHARAKTER PRZEPISÓW O SANKCYJNYM ODSTĄPIENIU

Karolina Panfil stara się rozstrzygnąć problem kwalifikacji prawnej klauzul kasatoryjnych. Wysunęła tezę o dyspozycyjności przepisów tworzących reżim

⁵³ R. Longchamps de Berier: *Uzasadnienie...*, *op. cit.*, s. 382.

⁵⁴ F. Pubrat: *Recenzja...*, *op. cit.*, s. 69.

⁵⁵ Podobnie — *ibidem*.

sankcyjnego odstąpienia⁵⁶. W tym świetle klauzule kasatoryjne mają być postrzegane jako modyfikacja przepisów ogólnych o odstąpieniu, a nie, jak przyjmuje się niekiedy w doktrynie i orzecznictwie, zastrzeżenie umownego prawa odstąpienia pod warunkiem zawieszającym⁵⁷. Przepis art. 492 k.c. przedstawiony jest jako normatywny przykład klauzuli kasatoryjnej, a nie jako określenie granic umownej modyfikacji reżimu odstąpienia⁵⁸.

Autorzy argumentują zazwyczaj, że ogólne przepisy o odstąpieniu są bezwzględnie obowiązujące⁵⁹ w tym znaczeniu, że niedopuszczalne jest wyłączenie lub ograniczenie zakresu stosowania uprawnienia. Odstąpienie jest bowiem środkiem odpowiedzialności kontraktowej⁶⁰. Nie jest wykluczone natomiast rozszerzenie przypadków, w których wierzyciel może odstąpić. W istocie więc argumentują, że ogólne przepisy o odstąpieniu są semiimperatywne.

Karolina Panfil wychodzi z założenia, że z zasady swobody umów (art. 353¹ k.c.) wynika domyślna dyspozytywność przepisów prawa zobowiązań, a wyjątki od niej nie mogą być interpretowane rozszerzająco⁶¹. Odstąpienie jako element odpowiedzialności kontraktowej podlega więc kształtowaniu według woli stron zgodnie z regułą z art. 473 k.c.⁶² Oprócz tego granice umownego formowania reżimu odstąpienia określają także klauzule generalne z art. 353¹ k.c. ograniczające swobodę umów⁶³. Imperatywny charakter mógłby wynikać z treści lub funkcji przepisów — na przykład ochrony słabszej strony stosunku, ogólnego postulatu ochrony interesu poszkodowanego, zapewnienia bezpieczeństwa obrotu, lecz autorka nie dostrzega realizacji żadnej z tych przesłanek⁶⁴.

W pewnym stopniu argumentację tą podważają poczynione wcześniej w niniejszym wywodzie uwagi historyczne nawiązujące do założeń autorów kodeksu zobowiązań. Przepisy o odstąpieniu z części ogólnej prawa zobowiązań miały pierwotnie zabezpieczyć dłużnika przed nadmiernie rygorystyczną sankcją odstąpienia w innych przypadkach niż zwłoka w wykonaniu zobowiązania⁶⁵. Argumentacja autorki zdaje się mimo to poprawna, ponieważ dłużnik nie zawsze jest jednak słabszą stroną stosunku. Odstąpienie wierzyciela poprzedzone jest często utratą zaufania do drugiej strony spowodowaną zachowaniem dłużnika wbrew treści stosunku. Ponadto niekiedy klauzule kasatoryjne mogą być sformułowane w taki sposób,

⁵⁶ K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 253.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 230.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 261.

⁵⁹ A. Klein: *Ustawowe...*, *op. cit.*, s. 58–59; J.M. Kondek (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, pod red. W. Borysiaka, K. Osajdy, komentarz do art. 491 k.c., nt 9; G. Tracz: *Sposoby...*, *op. cit.*, s. 303–304.

⁶⁰ A. Klein: *Ustawowe...*, *op. cit.*, s. 58.

⁶¹ K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 253–254.

⁶² *Ibidem*; Z. Radwański: *Glosa do wyroku SN z dnia 5 czerwca 2002 r., II CKN 701/00*, *Orzecznictwo Sądów Polskich* 2003, z. 10, s. 519–520.

⁶³ K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 254.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 255–256.

⁶⁵ R. Longchamps de Berier: *Uzasadnienie...*, *op. cit.*, s. 382.

że trudno byłoby określić, czy zawężają czy rozszerzają przesłanki odstąpienia z art. 491 k.c., szczególnie że relacja zwłoki w wykonaniu zobowiązania do innych postaci naruszenia zobowiązania jest przedmiotem sporów⁶⁶. Dlatego przy przyjęciu tezy o semiimperatywnym charakterze regulacji odstąpienia trudno byłoby niekiedy ocenić, czy klauzula kasatoryjna ułatwia czy utrudnia odstąpienie. Stąd uelastycznienie granic umownego kształtowania prawa odstąpienia może przysłużyć się zapewnieniu pewności przyjętych klauzul kasatoryjnych. Treść klauzul generalnych z art. 353¹ i 473 k.c. została już w znacznej mierze zdekodowana przez orzecznictwo⁶⁷ i doktrynę⁶⁸, stąd mniej więcej wiadomo, czy przyjęta klauzula kasatoryjna jest ważna.

Zarzucono autorce, że w swych rozważaniach nie odnosi się do kontrowersji na gruncie art. 473 k.c. dotyczących rozumienia sformułowania „oznaczone okoliczności”, a mają one kluczowe znaczenie dla ustalenia granic umownego kształtowania odstąpienia⁶⁹. Wydaje się jednak, że problem ten jest wtórny dla celu monografii — zaprezentowania reżimu odstąpienia jako sankcji. Bardziej szczegółowe jego omówienie wymagałoby napisania odrębnego artykułu ze względu na problemy interpretacyjne związane z art. 473 § 1 k.c., których rozwikłanie zanadto oddaliłoby rozważania od głównego wątku. Dlatego też ze względu na cel monografii wystarczające zdaje się poprzestanie na ogólnej tezie, że ocena kasatoryjnych postanowień umownych powinna dokonywać się przez pryzmat zasad słuszności i lojalności kontraktowej oraz braku rażącej dysproporcji sankcji odstąpienia w świetle zasad współżycia społecznego⁷⁰.

W dalszych rozdziałach omawiane są szczegółowe zagadnienia związane z sankcyjnym odstąpieniem, które wywołują spory w piśmiennictwie. Są to kolejno: skutki sankcyjnego odstąpienia, wpływ sankcyjnego odstąpienia na roszczenia odszkodowawcze.

7. SANKCYJNE ODSTĄPIENIE OD ZOBOWIĄZAŃ CIĄGŁYCH

Autorka dostrzegła problem dopuszczalności sankcyjnego odstępowania od zobowiązań ciągłych. Za uprawnienie właściwe jednostronnemu zakończeniu tego

⁶⁶ W przyp. 39 recenzji wymieniono autorów, według których zwłoka w wykonaniu zobowiązania jest postacią niewykonania zobowiązania. Przeciwnie zapatrywanie prezentują: J.M. Kondek (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, pod red. W. Borysiaka, K. Osajdy, komentarz do art. 491 k.c., nt 1; W. Popiołek (w:) *Kodeks cywilny*, t. 2, *Komentarz. Art. 450–1088*, pod red. K. Pietrzykowskiego, Legalis 2021, komentarz do art. 491, nt 1; wyrok SN z dnia 24 czerwca 2014 r., I CSK 392/13, LEX nr 1532770.

⁶⁷ Zob. wyrok SN z dnia 27 września 2013 r., I CSK 748/12, OSNC 2014, nr 6, poz. 67 (dotyczy art. 473 k.c.).

⁶⁸ Zob. W. Borysiak (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, pod red. W. Borysiaka, K. Osajdy, komentarz do art. 473 k.c., nt 26–30; K. Osajda (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, pod red. W. Borysiaka, K. Osajdy, komentarz do art. 353¹ k.c., nt 31–128.

⁶⁹ F. Pubrat: *Recenzja...*, *op. cit.*, s. 70.

⁷⁰ K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 256–257.

typu zobowiązań uważa się wypowiedzenie ze względu na fakt, że nie wywołuje ono obowiązku zwrotu spełnionych już świadczeń wzajemnych⁷¹. Wynika stąd różnorodność sformułowanych poglądów na temat dopuszczalności odstąpienia, przy czym dominują poglądy zmierzające do ograniczenia zakresu lub skutków uprawnienia⁷². Autorka najpierw neguje pogląd, że wypowiedzenie, a nie odstąpienie, jest odpowiednim sposobem jednostronnego zakończenia stosunku ciągłego, ponieważ przepisy ogólne nie wyłączają wykonania prawa odstąpienia⁷³. Rozsiana po części szczególnej regulacja prawa odstąpienia jest natomiast fragmentaryczna, wycinkowa⁷⁴. Niekonsekwentnie przyznaje prawo wypowiedzenia w pewnych okolicznościach w odniesieniu do jednych umów, a pomija je w odniesieniu do innych umów⁷⁵. Luki te miałyby wypełnić przepisy ogólne stanowiące reżim sankcyjnego odstąpienia, aby należyście zabezpieczyć interes wierzyciela w stosunku, w którym doszło do naruszenia⁷⁶. Problematyczny obowiązek zwrotu spełnionego już świadczenia zazwyczaj nie ma miejsca ze względu na zastosowanie art. 491 § 2 k.c.⁷⁷ Autorka uważa, że tam, gdzie zobowiązanie zwrotu świadczenia ciągłego powstaje — na przykład ze względu na niepodzielność wzajemnego świadczenia jednorazowego — zastosowanie znajduje art. 395 § 2 zd. 3 k.c. przez analogię⁷⁸. Za powyższą argumentacją przemawiać ma jednolity charakter sankcyjnego odstąpienia — można zastosować je w odniesieniu do każdego rodzaju zobowiązania i wywołuje ono te same skutki przewidziane w przepisach ogólnych⁷⁹.

W razie przyjęcia przedstawionej interpretacji często zdarzy się, że stronie stosunku ciągłego będzie przysługiwało jednocześnie prawo do sankcyjnego odstąpienia i wypowiedzenia. Zdaniem autorki nie jest wykluczona sytuacja, w której przepis o wypowiedzeniu wyłączy na zasadzie specjalności sankcyjne odstąpienie lub zmodyfikuje jego przesłanki, lecz jeśli nie uda się ustalić takiej relacji, to oba uprawnienia pozostają w zbiegu elektywnym⁸⁰. W tym zakresie autorka słusznie formułowała swoją argumentację wyjątkowo ostrożnie. Materia zbiegu jednostronnych uprawnień jest wyjątkowo skomplikowana i rzadko kiedy poddaje się uogólnieniom.

Tok rozumowania autorki rozpoczyna się od zanegowania poglądu, że wypowiedzenie, a nie odstąpienie, jest właściwym sposobem jednostronnego zakończenia stosunku ciągłego. Należy jednak spostrzec, że w literaturze niemal nie występują poglądy całkowicie odmawiające zastosowania prawa odstąpienia w przypadku

⁷¹ *Ibidem*, s. 378–380.

⁷² *Ibidem*, s. 380–382, 384.

⁷³ *Ibidem*, s. 392.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 395.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 396.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 397.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Zatem nie będzie wobec zobowiązań jednorazowych skutkować *ex tunc*, a wobec ciągłych — *ex nunc*. Tak: J.M. Kondek (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, pod red. W. Borysiaka, K. Osajdy, komentarz do art. 491 k.c., nt 27.

⁸⁰ K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 396.

zobowiązań ciągłych⁸¹. Natomiast teza, że wypowiedzenie jest tradycyjnym sposobem zakończenia stosunku ciągłego, wyraża się przede wszystkim w spostrzeżeniu, że jest ono podstawowym elementem wyznaczenia czasu trwania zobowiązania ciągłego zawartego na czas nieoznaczony, a w związku z tym zakresu świadczeń obu stron⁸². Do tego twierdzi się, że wypowiedzenie umożliwia także przedwczesne zakończenie stosunku w sytuacjach nietypowych, w tym związanych z naruszeniem zobowiązania, przy jednoczesnym utrzymaniu w mocy świadczeń spełnionych należycie⁸³. W tym znaczeniu preferuje się instytucję wypowiedzenia przed odstąpieniem jako lepiej pasującą do natury zobowiązania ciągłego⁸⁴. Nie wyklucza to odstępowania sankcyjnego od zobowiązań ciągłych.

Wypowiedzenie może być konkurencyjnym uprawnieniem w stosunku do odstąpienia tylko wtedy, gdy jest ono przyznane stronie stosunku ciągłego ze względu na zachowanie kontrahenta wbrew treści zobowiązania. W innym wypadku wypowiedzenie pełni inne funkcje niż sankcyjne odstąpienie⁸⁵. Stąd zdaje się, że na wzór koncepcji autorki warto wyodrębnić sankcyjne wypowiedzenie. Tylko ten rodzaj wypowiedzenia może wyłączać na zasadzie specjalności uprawnienie do sankcyjnego odstąpienia lub modyfikować jego przesłanki. Uwagi powyższe chyba nie podważają tez autorki, a nawet w pewnym sensie wzmacniają jej wywód. Tłumaczą bowiem dlaczego, mimo że sankcyjne odstąpienie przysługuje również wobec zobowiązań ciągłych, w pewnych sytuacjach jego regulacja będzie wyłączana lub modyfikowana przez przepisy szczególne o wypowiedzeniu.

Dalsze przemyślenia autorki zasługują na aprobatę. Wniosek, że niekiedy odstąpienie wywołuje obowiązek zwrotu spełnionych świadczeń nawet w odniesieniu do zobowiązań ciągłych, znajduje odzwierciedlenie we współczesnej literaturze⁸⁶. Niektórzy autorzy przyjmują inną podstawę zwrotu spełnionego świadczenia ciągłego niż art. 395 § 2 k.c. stosowany przez analogię⁸⁷. Rozstrzygnięcie tego zagadnienia wymagałoby jednak pogłębionej refleksji przekraczającej ramy niniejszej recenzji.

⁸¹ Przywołany przez autorkę W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Saffjan, E. Skowrońska-Bocian: *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2009, s. 347–348, jest fragmentem na tyle skąpym, że trudno wyciągnąć z niego wniosek, jakoby autor zupełnie odmawiał stronom stosunku ciągłego prawa do odstąpienia.

⁸² A. Pyrzyńska: *Zobowiązanie ciągle jako konstrukcja prawna*, Poznań 2017, s. 355, 431.

⁸³ *Ibidem*, s. 431.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Tak zresztą K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 403–404 w odniesieniu do art. 746 k.c. Zob. G. Tracz: *Sposoby...*, *op. cit.*, s. 44–48.

⁸⁶ G. Tracz: *Sposoby...*, *op. cit.*, s. 90–91; A. Klein: *Ustawowe...*, *op. cit.*, s. 195; E. Wójtowicz: *Ustawowe prawo do odstąpienia od umowy dystrybucji — przesłanki i skutki jego realizacji*, Warszawa 2022, s. 171–172; A. Pyrzyńska, *Zobowiązanie ciągle...*, s. 528; D. Mróz-Krysta: *Obligacyjne...*, *op. cit.*, s. 71–73.

⁸⁷ Zdaniem A. Kleina wobec niemożliwości zwrotu przedmiotu świadczenia niewzajemnego odpowiednią podstawą dochodzenia odszkodowania był art. 239 k.z. (odpowiednik art. 471 k.c.) — A. Klein: *Ustawowe...*, *op. cit.*, s. 195. Zdaniem D. Mróz-Krysty odpowiednią podstawą są przepisy art. 405 i n. k.c. — D. Mróz-Krysta: *Obligacyjne...*, *op. cit.*, s. 234, 267.

W ramach polemiki z autorką zasugerowano, że skoro w istocie sankcyjne odstąpienie i wypowiedzenie zazwyczaj podobnie oddziałują na zobowiązanie ciągłe, to jednocześnie przysługiwanie obu tych uprawnień jest niekonsekwencją ustawodawcy⁸⁸. Nie jest to do końca trafne spostrzeżenie. Odstąpienie od zobowiązania ciągłego na podstawie art. 491 § 2 zd. 1 k.c. rzeczywiście nierzadko nie będzie wywoływać restytucji wzajemnych świadczeń — podobnie jak wypowiedzenie⁸⁹. Podobnie też oba uprawnienia są jednostronnymi sposobami zakończenia zobowiązania⁹⁰. W odniesieniu do zobowiązań ciągłych ich praktyczne skutki mogą wydawać się na tyle zbliżone, że chyba można postulować ujednolicenie sposobów zakończenia stosunku ciągłego⁹¹.

Nie zmienia to jednak okoliczności, że ustawodawca w kodeksie cywilnym w części szczególnej zobowiązań starał się odróżnić prawo odstąpienia od wypowiedzenia. W kodeksie zobowiązań przepisy szczególne przewidywały odstąpienie tam, gdzie obecnie pojawia się prawo do wypowiedzenia bez zachowania terminu, czyli właściwie sankcyjne wypowiedzenie⁹². Terminologia kodeksu cywilnego zdaje się bardziej konsekwentnie odróżniać obie instytucje. Właściwą cechą odróżniającą odstąpienie jest powstanie obowiązku zwrotu spełnionych już świadczeń, do czego może dojść także w odniesieniu do zobowiązania ciągłego — choćby w razie odstąpienia w całości, gdy jednorazowe świadczenie wzajemne jest niepodzielne⁹³. Zbieg przepisów o sankcyjnym odstąpieniu i sankcyjnym wypowiedzeniu może niekiedy wynikać z zamiaru ustawodawcy, aby wzmocnić ochronę interesów strony, przyznając jej dodatkowo prawo niezwłocznego wypowiedzenia, jak choćby w art. 664 § 2 k.c.⁹⁴ Uprawnienie to można wykonać w razie wystąpienia innych przesłanek niż te, które określono w art. 491 k.c. W obecnym stanie prawnym nie można więc ignorować różnic między sankcyjnym odstąpieniem i sankcyjnym wypowiedzeniem.

8. PODSUMOWANIE

Monografia Karoliny Panfil niewątpliwie wnosi wartościowy wkład w rozwój polskiej doktryny prawa cywilnego. Zaprezentowano w niej oryginalne rozwiązania problemów, którymi inni autorzy zajmowali się szczątkowo. Wyodrębnienie reżimu odstąpienia jako sankcji zdaje się rozwiązywać praktyczne i teoretyczne problemy

⁸⁸ F. Pubrat: *Recenzja...*, *op. cit.*, s. 73.

⁸⁹ K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 397.

⁹⁰ G. Tracz: *Sposoby...*, *op. cit.*, s. 94.

⁹¹ Podobnie: F. Pubrat: *Recenzja...*, *op. cit.*, s. 73.

⁹² K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 394.

⁹³ G. Tracz: *Sposoby...*, *op. cit.*, s. 90–91.

⁹⁴ J. Górecki, G. Matusik (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, pod red. W. Borysiaka, K. Osajdy, komentarz do art. 664 k.c., nt 8; K. Panfil: *Odstąpienie...*, *op. cit.*, s. 400.

związane z dychotomicznym podziałem prawa odstąpienia. Z przedstawionymi poglądami można się nie zgodzić, lecz nie występują w książce tezy, które nie byłyby należycie uargumentowane. Pozostaje mi wyrazić nadzieję, że pewne wątki zarysowane w monografii zostaną rozwinięte w dalszych publikacjach autorki — jak choćby granice umownego kształtowania sankcyjnego odstąpienia czy problem sankcyjnego odstąpienia od zobowiązań niewzajemnych i jego stosunek do uprawnień z art. 477 § 2 k.c.

BIBLIOGRAFIA

- Borysiak W. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. K. Osajdy, W. Borysiaka, Legalis 2024.
- Brzozowski A., Jastrzębski J., Kaliński M., Skowrońska-Bocian E.: *Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 2024.
- Bujalski M., Zoll F. (w:) *System prawa prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań — część ogólna*, pod red. A. Olejniczaka, Warszawa 2023.
- Czachórski W., Brzozowski A., Safjan M., Skowrońska-Bocian E.: *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2009.
- Górecki J., Matusik G. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. W. Borysiaka, K. Osajdy, Legalis 2024.
- Gutowski M. (w:) *Kodeks cywilny*, t. 2, *Komentarz. Art. 353–626*, pod red. M. Gutowskiego, Legalis 2022.
- Jastrzębski J., Pasko K.: *Odstąpienie od umowy a dochodzenie kar umownych*, *Przegląd Prawa Handlowego* 2015, nr 1.
- Klein A.: *Elementy zobowiązaniowego stosunku prawnego* (w:) *Dzieła wybrane*, t. 1, pod red. K. Łądkowskiego, G.M. Tracza, Kraków 2021.
- Klein A.: *Ustawowe prawo odstąpienia od umowy wzajemnej* (w:) *Dzieła wybrane*, t. 2, pod red. K. Łądkowskiego, G.M. Tracza, Kraków 2021.
- Kondek J.M. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. W. Borysiaka, K. Osajdy, Legalis 2024.
- Longchamps de Berier R.: *Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań z uwzględnieniem ostatecznego projektu kodeksu*, Warszawa 1936.
- Mróz-Krysta D.: *Obligacyjne skutki ustawowego prawa odstąpienia od umowy*, Warszawa 2014.
- Osajda K. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. W. Borysiaka, K. Osajdy, Legalis 2024.
- Panfil K.: *Odstąpienie od umowy jako sankcja naruszenia zobowiązania*, Warszawa 2018.
- Pasko K.: *Charakter prawny klauzul kasatoryjnych*, *Przegląd Prawa Handlowego* 2014, nr 5.

- Pasko K.: *Ochrona interesu dłużnika w kontekście prawa odstąpienia od umowy wzajemnej — uwagi prawnoporównawcze* (w:) *Ochrona strony słabszej stosunku prawnego. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Adamowi Zielińskiemu*, pod red. M. Boratyńskiej, Warszawa 2015.
- Pasko K.: *Odstąpienie od umowy w polskim i włoskim prawie cywilnym* (w:) *Wybrane zagadnienia prawa porównawczego*, cz. 2, pod red. J. Banaszyńskiej, D. Barańskiej, J. Mazurek, S. Wendy-Uszyńskiej, Warszawa 2015.
- Pasko K.: *Odstąpienie od umowy z powodu naruszenia zobowiązania w wypadku umów o charakterze ciągłym*, Przegląd Sądowy 2016, nr 5.
- Pasko K.: *Unilateral termination of contracts under Polish Law*, <http://polishprivatelaw.pl/unilateral-termination-of-contracts-under-polish-law/>.
- Popiołek W. (w:) *Kodeks cywilny*, t. 2, *Komentarz. Art. 450–1088*, pod red. K. Pietrzykowskiego, Legalis 2021.
- Pubrat F.: *Recenzja monografii autorstwa Karoliny Panfil Odstąpienie od umowy jako sankcja naruszenia zobowiązania*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2022, nr 1.
- Pyrzyńska A.: *Zobowiązanie ciągle jako konstrukcja prawna*, Poznań 2017.
- Radwański Z.: *Glosa do wyroku SN z dnia 5 czerwca 2002 r., II CKN 701/00*, *Orzecznictwo Sądów Polskich* 2003, z. 10.
- Tracz G.: *Pojęcie wykonania i niewykonania zobowiązań w polskim prawie cywilnym*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2009, z. 1.
- Tracz G.: *Sposoby jednostronnej rezygnacji z zobowiązań umownych*, Warszawa 2008.
- Wójtowicz E.: *Ustawowe prawo do odstąpienia od umowy dystrybucji — przesłanki i skutki jego realizacji*, Warszawa 2022.
- Zagrobelny K. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, Legalis 2023.

Słowa kluczowe: recenzja, naruszenie zobowiązania, odstąpienie od umowy, sankcja.

ADRIAN PIOTR SZPUNAR

REVIEW OF THE MONOGRAPH
BY KAROLINA PANFIL WITHDRAWAL FROM A CONTRACT
AS A SANCTION FOR BREACH OF CONTRACT
PUBLISHED BY WOLTERS KLUWER IN WARSAW IN 2018
WITH 440 PAGES

S u m m a r y

The author of the review critically analyzes the main theses of Karolina Panfil's monograph *Withdrawal from a contract as a sanction for breach of contract*. The review examines the proposal to separate the sanction regime of rescission beyond the existing division into contractual and statutory rescission rights. Karolina Panfil's ideas are contrasted with the assumptions that originally inspired the authors of the Code of Obligations responsible for the current regulation of the right of withdrawal. The article refers to the criticism of the monograph in Filip Pubart's review.

Key words: review, breach of contract, withdrawal from the contract, sanction.